

BORBÉLY SZILÁRD ÉS AZ ÉLETRAJZI TEXTUALIZÁCIÓ*

RÉTFALVI P. ZSÓFIA

Pécsi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
doktorjelölt

E-mail: zsofi200@gmail.com

ORCID 0000 0001 7832 8426

Szilárd Borbély and Biographical Textualization

The study undertakes a review of the development of the literary-historical portrait of Szilárd Borbély to date, its main assertions, and seeks to place his literary-historical methodology within the context of contemporary biographical trends that are sceptical of the creation of grand narratives. The study focuses on the author's posthumous volume *"Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében"* – *Tanulmányok Csokonairól* [*You Rest in the Coolness of the Swaying Poplar Trees.* – *Studies on Csokonai*], which, despite its incompleteness, contains his main insights on biographical writing.

Keywords: Szilárd Borbély, biography, poet, literary historian

* A 2024-2.1.1-EKÖP számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az EKÖP-24-4-I-PTE-267 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíjprogramjának finanszírozásában valósult meg.

■ „Borbély Szilárd irodalmi életműve azért ritka tünemény, mert két olyan terület szerves összekapcsolásaként is értelmezhető, amelyek általában egymás mellett, nem pedig egymást áthatva szoktak létezni. Itt ugyanis az irodalomtörténeti tudás és az írói invenció ritka találkozásait lehet észrevenni”¹ – állítja Szilágyi Márton *Bohóskodás a halállal* című tanulmányában. Borbély pályájának értelmezéseiben ez a kettősség, jobban mondva hármasság – kiegészítve kritikusi pozíciójával – meghatározó jellemzőként rögzült, és nagy mértékben beépült az irodalomtörténeti munkásságáról szóló recepcióba. Jelen tanulmányban arra vállalkozom, hogy felülvizsgáljam a Borbély Szilárdról szóló eddigi irodalomtörténeti portré alakulását, annak főbb irányait, valamint arra törekszem, hogy módszertanát a nagyelbeszélés létrehozásával szemben szkeptikus kortárs életrajzírási tendenciák között elhelyezzem. Vizsgálatom középpontjában a szerző *„Nyugszol a’ nyárfáknak lengő hívesében” – Tanulmányok Csokonairól* című posztumusz kötete áll,² amely – befejezetlensége ellenére – tartalmazza a biográfiaírással kapcsolatos alapvető meglátásait.

A költő mint irodalomtörténész

Az egyszerre szépíró és irodalomtudós kortárs alkotóknak rendszeresen felteszik a kérdést, hogy e szerepek és a belőlük következő érdeklődési körök milyen kapcsolatban állnak egymással.³ Nyilvánvalóan Borbély Szilárd esetében is – még életében – látható jelei voltak annak, hogy együtt értelmezték költői-írói és irodalomtörténeti tevékenységét, amely összehasonlításban legtöbbször az előbbi kerekedett felül. Jellemzően a kétezres évektől válik meghatározóvá, hogy költői teljesítményével szoros együttállásban értékeli irodalomtörténeti munkásságát. Ennek oka alighanem a szerző 2004-es (bővített kiadással 2006-os) *Halotti Pompa* című verseskötetének sikere, melynek nyomán kimagasló költői elismertségre tett szert.⁴ A 2006-os *Árkádiában – Történetek az irodalom történetéből*⁵ című könyvről született recenziók közül például László Emese *Élet és Irodalom*-beli kritikáját érdemes hosszabban idézni: „Borbély Szilárd irodalomtörténeti tanulmánygyűjteménye, az *Árkádiában*, a mai magyar irodalomtudomány egyik rendkívül izgalmas alkotása. [...] költőként az elmúlt

¹ SZILÁGYI Márton, „Bohóskodás a halállal (Borbély Szilárd: *Istenasszony, Debrecen*)”, *Studia Litteraria* 55 (2016): 27–34, 27, <https://doi.org/10.37415/studia/2016/55/4234>.

² BORBÉLY Szilárd, *„Nyugszol a’ nyárfáknak lengő hívesében”: Tanulmányok Csokonairól*, Csokonai Könyvtár 62 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó–Déry Múzeum, 2023).

³ Vö. SZILÁSI László, „Összintéséget fogadtam (interjú)”, 2018. dec. 25., <https://litera.hu/magazin/interju/szilasi-laszlo-nagyvizit.html>; SCHEIN Gábor, „A művek többet tudnak, mint Füst Milán”, 2019. jún. 2., <https://litera.hu/magazin/interju/schein-gabor-a-muvek-tobbet-tudnak-mint-fust-milan.html>.

⁴ Sikerességen itt természetesen csak irodalmi sikert értek. A *Halotti Pompa* című kötet a magánélet súlyos veszteségéről is szól, hiszen a paratextusok a költő személyes tragédiájáról is tudósítanak.

⁵ BORBÉLY Szilárd, *Árkádiában: Történetek az irodalom történetéből*, Alföld Könyvek (Debrecen: Csokonai Kiadó, 2006).

évtized során a magyar irodalmi élet egyik meghatározó szereplőjévé vált, így a vele készült interjúkból, publicisztikai jellegű írásaiból már közismert kötete hőseihez való személyes kötődése. A mindent és mindenkit szöveggé szublimáló Csokonai, a Borbélynak sok fejtörést okozó, hol szeretem, hol nem szeretem Vörösmarty vagy a nemzet költőjének szerepelvárásaihoz idomulni kívánó Arany vissza-visszatérő alakja nyilatkozatainak.”⁶ Majd így folytatja: „[A ’] *nagy semminek ágán* című esszében a költői művek intertextuális áramlásainak bemutatása (Földi János alakja Csokonai és József Attila verssoraiban) remek példázata annak, hogy milyen érdekes lehet a szövegközöttség vizsgálata annak a filológusnak a tollából, aki egyébként mint költő – elsősorban mint a *Halotti Pompa* szerzője – nemegyszer hangot adott a szövegpárhuzamok keresésén alapuló olvasással kapcsolatos kételyeinek.”⁷ Az *Árkádiában* kapcsán hasonló gesztussal él Urfi Péter is, aki szintén az *Élet és Irodalom*ban megjelent *Ex Libris*-ében Borbély szépirodalmi műveivel (a *Berlin–Hamlet*, az *Árnyképrajzó* és a *Halotti Pompa*) együtt ír e tudományos munkáról.⁸

Emellett kollégái, pályatársai közül is többen reflektáltak rá, hogy Borbély számára „együttesen léteztek” az irodalmi intézményrendszerben betöltött pozíciói, amelyben a költőszerep mindinkább dominánssá vált. Debreczeni Attila a szerzőről szóló szubjektív pályaképvázlatában azt írja 1995-ös értekezéséről, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*:⁹ „A szakmai normákat teljességgel követő értekező formában készült könyv végén óvatosan hangot kapó személyes szkepszis ugyanakkor már jelezte a későbbiekben egyre erősebben megjelenő szerzői távolságtartást saját irodalomtörténetési pozíciójától: a hiábavalóság értelmezése helyett, ami a könyv tárgya, indokoltabbnak tartotta volna az értelmezés hiábavalóságáról beszélni.”¹⁰ Valamint emellett érvelt Mészáros Sándor is a Debreceni Egyetem kerekasztal-beszélgetésén. Szerinte „[Borbély] néha tehernek érezte a tudósi teendőit, a szépirodalmi munkásságát gondolta a legfontosabbnak, és frusztrálta, hogy egzisztenciális okokból nem tudott annyi figyelmet szentelni az alkotómunkának, amennyit szeretett volna.”¹¹

⁶ LÁSZLÓ Emese, „Az irodalom fiktív történetei”, *Élet és Irodalom* 50, 47. sz., 2006. november 24., 27.

⁷ Uo., 27.

⁸ URFI Péter, „Ex Libris”, *Élet és Irodalom* 52, 32 sz., 2008. augusztus 8., 25. Az *Élet és Irodalom* kritikái mellett érdemes kiemelni Lapis József az *Alföld*-ben megjelent recenzióját is a *Hungarikum-e a líra?* című esszé- és kritikakötetről, amelyben szintén fontos szerep jut Borbély költőpozíciójának. LAPIS József, „Menekülőút (Borbély Szilárd: *Hungarikum-e a líra?*)”, *Alföld* 64, 10. sz. (2013): 117–121, 121.

⁹ BORBÉLY Szilárd, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Társasági füzetek 7 (Fehérgyarmat: Kölcsey Társaság, 1995).

¹⁰ DEBRECZENI Attila, „Csokonai és a többiek: Az irodalomtörténész Borbély Szilárd – szubjektív pályaképvázlat”, in BORBÉLY, „*Nyugszol a nyárfáknak...*”, 253–259, 254.

¹¹ „Olvasni a halál felől (Kerekasztal-beszélgetés Borbély Szilárdról BÉNYEI Péter, BODROGI Ferenc Máté, MÉSZÁROS Sándor és VALASTYÁN Tamás részvételével)”, *Alföld* 72, 5. sz. (2021): 38–46, 46.

Borbély Szilárd tragikus halála – Visy Beatrix tanulmányának központi állítása szerint¹² – kánon- és kultuszformáló erőként hatott életművére. Visy azt írja, hogy a halál ideje, módja, körülményei az egész életművet óhatatlanul új értelmezési keretbe helyezte és az olvasói gyászmunka során bizonyos szöveghelyek kifejezetten a halál előzményeként, jóslatként, a sors előrevetítéseként tűnnek fel.¹³ Hasonló gondolatokat fogalmaz meg nekrológiájában Takáts József is, amikor azt írja: „Öngyilkossága utólag rendkívüli súlyt adott némely húsz vagy tíz évvel ezelőtti sorának, költeményének, interjúrészetének, amelyek már önmagukban is drámai erejűek voltak, de mostantól megismétlődő vallomásoknak, jóslatoknak, segélykiáltásoknak is értheti őket az olvasó.”¹⁴ Ám úgy tűnik, e gyászmunka nemcsak szépirodalmi műveinek befogadására volt hatással, hanem az értekező írásaival kapcsolatos megnyilatkozásokat is befolyásolta. Borbély posztumusz kiadásban megjelent Csokonai-könyvének előszavában Szilágyi Márton arról ír, hogy különösen „balsejtelműnek” tűnik a kötet második fele: „Szilárd ugyanis ott Csokonai kapcsán már csak a halállal foglalkozik. Persze a Csokonaiéval, illetve egyes Csokonai-szövegeknek a halál ábrázolhatóságáról kifejtett, poétikailag és műfajilag releváns kérdéseivel – de az olvasó (még a szakmabeli olvasó is) joggal érezheti úgy, hogy a szerző voltaképpen magáról beszél.”¹⁵ A kötetről megjelent egyik recenzió írója, Biró Annamária szerint pedig a szerző halála óta eltelt tíz év lehetővé teszi, hogy az értekező munkát úgy olvassuk, hogy „nem csupán Csokonaira vagyunk kíváncsiak, hanem a Borbély Szilárdot nyomasztó problémákra is.”¹⁶ Ez az értelmezésmód az értekező szövegek esetében azonban azt eredményezi, hogy nem kritikai közelítés érvényesül Borbély irodalomtörténeti értékelésében, hanem egyedi, kivételes látásmódja kerül hangsúlyos szerepbe, amely szépírói pozíciójából következik. Jó példája ennek az olvasásmódnak Debreczeni Attilának a Csokonai-kötethez írt utószava, melyben azt állítja, hogy „[Borbély] szuverén alkotóként általában olyat látott meg egy-egy szövegben, amelyet más nem, s amelyet nem rendszerező tudósi elmével lehet meglátni. Ez

¹² Visy Beatrix, „Eltűnni csak»: A halál mint kánon- és kultuszformáló Borbély Szilárd életművében”, *Alföld* 67, 12. sz. (2016): 78–85.

¹³ Visy, „Eltűnni csak...”, 79–80.

¹⁴ Takáts József, „Borbély Szilárd (1964–2014)”, *Jelenkor* 57, 4. sz. (2014): 487–488. 487.

¹⁵ Szilágyi Márton, „Borbély Szilárd posztumusz Csokonai-könyve elő”, in BORBÉLY, „Nyugszol a' nyárfáknak...”, 7–10, 9.

¹⁶ Biró Annamária, „Nyugtalanító Csokonai-kérdések”, *Alföld* 75, 7. sz. (2024): 91–96, 93. Emellett Lakner Lajos ismertetését is érdemes kiemelni, amely a kötet olvashatóságának legnagyobb problémáját abban látja, hogy benne „szöveg és élet” szétválaszthatatlanul összekeveredik. Úgy véli, azért „nem lehet csak szaktanulmányokként olvasni a kötet írásait, mert folytonosan a szerző saját élete és halála fölötti elmélkedésbe botlunk.” (Lakner Lajos, „De elbeszélhető...: Borbély Szilárd »Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében«. Tanulmányok Csokonairól című könyvéről”, *Studia Litteraria* 64, 1–2. sz. [2025]: 166–176, <https://doi.org/10.37415/studia/2025/64/15244>.)

a különös szövegérzékenység az ő igazi »módszertani« sajátossága, az ebből eredő új megvilágítás a tanulmányok érdemi hozadéka.”¹⁷

Borbély esetében a költői és irodalomtörténeti pozíció elválaszthatatlansága, valamint halálának kánon- és kultuszformáló ereje tehát új jelentéseket adott mondatainak, mely irodalomtörténeti értekezéseinek befogadására is jelentős hatást gyakorolt. A Debreczeni Attila által megfogalmazottak tükrében mindezt azért tartom problematikusnak, mert ily módon elveszhet a Csokonai-kötet irodalomtörténeti és életrajzírással kapcsolatos meglátásainak valódi tétje. A Borbély által közvetített módszertan nem tűnik mindenki számára elérhetőnek – hiszen ahhoz egyedi, szépírói-irodalomtörténeti látásmódra lenne szükség –, így további hasznosíthatósága is kétségesé válik. Úgy gondolom, ha Borbély Csokonai-könyvének elméleti meglátásait elhelyezzük a kortárs életrajzírási tendenciák között, akkor nem a látásmód megismételhetetlensége tűnik ki, hanem a továbbiakban is hasznosítható módszertani példát nyújt az életrajzok textuális vizsgálatának lehetőségére.

Néhány kísérlet az elmúlt években természetesen született Borbély irodalomtörténeti bemutatására, ám javarészt még a gyászfolyamat által befolyásolt beszédmódon íródtak, illetve nem kaptak fontos szerepet az életrajzírással kapcsolatos meglátásai. Ezek között említhetjük S. Varga Pál 2016-os tanulmányát, amely deklaráltan leíró és nem értékelő munka. Arra törekszik, hogy Borbély 18–19. századi költészet-történeti korszakváltásról szóló észrevételeit összegezze, és az ezzel kapcsolatos főbb fogalmait értelmezze.¹⁸ Valamint Valastyán Tamás közelmúltban megjelent tanulmánya is a szerző irodalomtörténeti pozícióját, olvasásmódjának sajátosságait vizsgálja, amely szerint szoros kölcsönhatásban van kritikai működésével.¹⁹ Értelmezésében azonban mindez filozófiatörténeti távlatban nyer jelentőséget.

Egy költő, három közelítés

A 2010-es évek elején három, azonos szakmai műhelyből származó Csokonai-könyv is született, ahogy arra már Debreczeni Attila is utalt.²⁰ Az elsőt – amely 2012-ben jelent meg – ő maga írta, a Csokonai-életmű kritikai kiadásának pótkötetként készült el és költeményeinek kronológiai rendjét alapozta meg.²¹ A könyv megszületését

¹⁷ DEBRECZENI, „Csokonai és a többiek...” 258.

¹⁸ S. VARGA Pál, „Attitűd és értésmód: egy irodalmi korszakváltás alapfogalmai – Borbély Szilárd irodalomtörténeti koncepciójáról”, *Studia Litteraria* 55, 1–2. sz. (2016): 15–26, <https://doi.org/10.37415/studia/2016/55/4233>.

¹⁹ VALASTYÁN Tamás, „Inverzió és reflexió: Irodalomtörténet és ízlésítélet viszonya Borbély Szilárd irodalomtudósi attitűdjében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 127, 2. sz. (2023): 214–239, <https://doi.org/10.56232/itk.2023.2.05>.

²⁰ DEBRECZENI, „Csokonai és a többiek...” 257.

²¹ DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje* (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012)

elsősorban az indokolta, hogy a Csokonai-kritikai kiadás lezárulása közben jelentősen megváltoztak a kritikai kiadások filológiai-textológiai alapelvei.²² Debreczeni újfajta szemlélettel és módszerekkel – a genetikus kritikai kiadás fogalmi készletével összhangban – állapítja meg Csokonai műveinek kronológiáját. Figyelembe véve azt is, hogy a 18. század végén – amikor a könyvnyomtatás lehetőségei még korlátozottak voltak – sokkal jellemzőbb volt a művek kéziratos terjesztése. Épp ezért Debreczeni Attila munkájában a költő versjegyzékeinek vizsgálata is fontos szerepet kap.²³ Vállalkozása több, korábban ismeretlen epizódot feltár a költő életéből, és költészetének alakulását tekintve is új szempontokkal gazdagodik a Csokonai-filológia, amely kutatások hatással voltak az ekkor készülő monográfiák vizsgálati irányaira is.

Témánk szempontjából – a műfaj kérdése miatt is – érdemes Szilágyi Márton 2014-es, *A költő mint társadalmi jelenség* című monográfiáját részletesebben szemügyre venni, és Borbély Szilárd könyve mellé állítani. Szilágyi Márton kötete Csokonai pályafutásának mikrotörténeti dimenzióit állítja középpontba.²⁴ Ahogy bevezető fejezetében kiemeli, vállalkozása szempontjából nem az a fontos, hogy meg lehet-e írni egyáltalán bárkinek az életét. Kérdése arra irányul, hogy „voltaképpen minnek a történetét kívánjuk megírni akkor, ha hozzányúlunk egy szinte már konszenzuálissá szilárdult életrajzi narrációhoz, s megpróbáljuk ezt visszafejteni, hogy aztán újra összerakhassuk.”²⁵ Szilágyi szerint tehát „annak pragmatikáját érdemes végiggondolni, hogy mire akarjuk használni Csokonai életrajzát.”²⁶ A szerző számára Csokonai nem önmagában álló zárt egység, vizsgálatának lényege abban áll, hogy a környezetével való társadalmi interakciójában ragadja meg, és ebből a nézőpontból vizsgálja költői életlehetőségeit, motivációit és döntéseit.

Szilágyi és hozzá történetelméleti szempontból közel álló elődeinek (Kerényi Ferenc,²⁷ Ferencz Győző²⁸) társadalom- és irodalomtörténetet ötvöző monográfiáira Hász-Fehér Katalin újpозitivista irányultságú kísérletekként tekint, amelyekben a kontextuskezelés természetesen komoly módszertani változáson esett át a korábbi,

²² A változások áttekintése kapcsán lásd: KECSKEMÉTI Gábor, „Kritikai kiadások a magyarországi irodalomtudományban és az Irodalomtudományi Intézetben: A magyarországi kritikai kiadások tudomány- és intézménytörténete”, *Literatura* 47, 1. sz. (2021): 5–24.

²³ BORBÉLY Szilárd, „Egy kronológiai krimi: Töprengések a kritikai kiadás lehetőségeiről Debreczeni Attila *Csokonai költői életművének kronológiai rendje* kapcsán” *Irodalomismeret* 2, 3. sz. (2012): 74–80, 80.

²⁴ SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2014)

²⁵ SZILÁGYI Márton, „A biográfiák hasznáról és használatáról”, 14–60, in SZILÁGYI, *A költő mint...*, 15.

²⁶ Uo. 15.

²⁷ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris Kiadó, 2008).

²⁸ FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris Kiadó, 2009).

20. század eleji pozitívista biográfiákhoz képest.²⁹ E tudományos munkák a történeti, társadalom- és családtörténeti környezetet részletesen tárgyalják, azonban nem bocsátkoznak hosszú, az életmű szempontjából távoli fejtegetésekbe, inkább konkrétumok megvilágítására használják forrásait. Valamint az életrajzot nem kapcsolják össze direkt módon a fikciós szövegek elemzésével.³⁰ Hász-Fehér a tanulmányában azonban problémásnak tartja, hogy az újpozitívista életrajzok alapját is a koherenciaelv képezi, tehát az említett biográfusok a forráshiányos életrajzi események által felmerült bizonytalanságokra is igyekeznek magyarázatot találni.³¹ Példái alapvetően Kerényi Ferenc Petőfi-életrajzából származnak, ugyanakkor Szilágyi monográfiáját is hasonló elv vezérli, bár ő reflektál arra, hogy bizonyos – főként lélektani – kérdésekre az alapos dokumentarista kutatómunka révén sem lehet választ kapni.³² Ezért inkább a jól dokumentált történetekkel kapcsolatban tesz fel kérdéseket. A Lilla-szerelmet illetően például nem arra kíváncsi, miként alakult a kapcsolat, hanem a költő házassági kísérletének sajátosságait elemzi.³³

Borbély Szilárd Csokonai-könyve, a „*Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében*”, bár csak 2023 második felében, posztumusz jelent meg, szintén ebben az időszakban, eredetileg 2013 körül készült el. Halála előtt nyújtotta be habilitációs értekezésént, azonban magára a habilitációra már nem került sor. Szilágyi Márton, amint azt a kötet bevezetőjében említi, megkapta bírálatra a munkát, ám végül bíráló helyett sajtó alá rendezője lett a könyvnek.³⁴ A szöveggondozás munkálatai, az előszó és az utószó megírása, a jegyzetek kiegészítése, a szerkesztés, a tördelés már a 2014–2016 közötti időszakban megtörtént, ám ahogy arra Veisz Bettina 2016-os, a kötetről szóló előzetes ismertetésében reflektált, „a kiadás a jogutód hozzájárulására vár.”³⁵ Borbély könyvének alapállása nagy mértékben különbözik Szilágyiétól, annak ellenére, hogy mindketten mikrotörténetként határozzák meg munkájuknak elméleti

²⁹ HÁSZ-FEHÉR Katalin, „A »szabad lég gyermeke«: A vándorlás mint autofikcionális narratíva Petőfi költészetében (1846 végéig)”, *Tiszatáj* 77, 3. sz. (2023): 62–94, 69.

³⁰ Uo., 69.

³¹ Uo., 70.

³² „A forráskritikai műveleteknek ilyen formán tekintettel kell lenniük a köztörténeti, intézménytörténeti tendenciákra éppúgy, mint a szövegek befogadásának hermeneutikai dimenzióira; csak ilyenformán lehetséges ugyanis – legalább részben – kikerülni abból a csapdából, ahová a forrásdottságok zárnak be bennünket. Számos, ideális mikrotörténeti vagy mentalitástörténeti témának látszó irodalomtörténeti eseményről nem áll ugyanis rendelkezésünkre kellően sokoldalú forrásanyag: például semmit sem tudunk arról, hogy amikor Bessenyei György 1782-ben elhagyta Bécsset és visszaköltözött Tiszabercelre, milyen lelkiállapotban volt” (SZILÁGYI, „A biográfiák hasznáról és használatáról”, 57).

³³ SZILÁGYI, „Komárom: a Lilla-ügy”, 187–222. in SZILÁGYI, *A költő mint társadalmi jelenség...*, 195.

³⁴ SZILÁGYI, „Borbély Szilárd posztumusz...”, 7–8.

³⁵ VEISZ Bettina, „Az életet szöveggé formálják át”, *Studia Litteraria* 55, 1–2. sz. (2016): 252–255, 252, <https://doi.org/10.37415/studia/2016/55/4253>.

keretét.³⁶ Ahogy könyve előszavában kifejti, célja sokkal inkább az, hogy megvizsgálja az életrajzírás lehetőségeit, illetve háttéranyaggal lássa el és praktikus megfontolásokkal gazdagítsa a későbbiekben készülő monográfiát.³⁷ A Szilágyi monográfiájában megmutatkozó koherenciaelvvel szemben, Borbély állítása szerint: „Mindeme szándéknak a jegyében a kötet nem kíván valamiféle koherens, zárt módszertani ajánlatot megfogalmazni.”³⁸ Emellett – ahogy a továbbiakban látni fogjuk – míg a másik Csokonai-kötet írója elsősorban történeti létezőként tekint az életrajzi szerzőre, addig Borbély számára Csokonai a textualizáció, a szövegleNyomatok révén létrejövő konstrukció, melynek folyamánként a szerző által írt és a róla szóló megnyilatkozások, narratívák mindig gyanút ébresztenek.

Borbély Csokonai-könyve

A „*Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében*” című kötet három fő részből áll, amelyek logikus rendet követnek, ám – ahogy arra a sajtó alá rendezők is reflektáltak – valójában befejezetlen: némely fejezet kidolgozatlan maradt, és a következők össze-foglalása is hiányzik. Az első fejezet (*Város – Család – Karakter*) Debrecent és Csokonai Vitéz Mihály szüleit állítja középpontba. Szilágyi Márton már idézett írásában kiemelte,³⁹ hogy Borbély számára Debrecen leírása személyes tétikkel is bír, ami afféle „küzdelem” a várossal és a városért. Ez a téma mind szépírói munkásságában (utalva az *Istenasszony Debrecen* című drámájára), mind kritikus tevékenységében (*A debrecentér Térey János verseiben*) visszatér.⁴⁰ Ám korábbi értekező munkáiban is fontos szerepet kapott, Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* című művéről szóló két tanulmányában a helyszín azonosításakor és a debreceni piac sajátosságainak elemzésekor is meghatározó.⁴¹ Ezekben a szövegekben, illetve a *Fanni hagyományairól*⁴² szóló tanulmányában is az elsődleges kontextus Takáts József-féle elvét tartotta szem

³⁶ Kiegészítve Hayden White történelemfelfogásával, amely nyelvi fikcióként tekint a történelmi narratívákra. BORBÉLY Szilárd, „Előzetes megjegyzések”, 11–20, in BORBÉLY, „*Nyugszol a' nyárfáknak...*”, 11.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ SZILÁGYI, „Bohóskodás a halállal...”, 31–32.; SZILÁGYI, „Borbély Szilárd posztumusz...”, 9.

⁴⁰ SZILÁGYI, „Borbély Szilárd posztumusz...”, 9.

⁴¹ BORBÉLY Szilárd, „Debre és Döbrö: Jegyzések és említések a *Lúdas Matyi* olvasásához”, in *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István et al. 180–187 (Budapest: Reciti Kiadó, 2009); BORBÉLY Szilárd, „A patriarchális iróniáról: A *Lúdas Matyi* újraolvasása”, *A Vörös Postakocsi*, 2013. jan. 7., <https://www.avorospostakocsi.hu/2013/01/07/a-patriarchalis-ironiarol-a-ludas-matyi-ujraolvasasa/>.

⁴² BORBÉLY Szilárd, „A *Fanni* Hagymányai fikciókritikai olvasása”, in *Előzetes kérdések: Rohonyi Zoltán emlékkönyv*, szerk. MILBACHER Róbert, 33–45 (Pécs: Kronosz Kiadó, 2014).

előtt,⁴³ ami megközelítésében, úgy vélem, kiegészült a Clifford Geertz-i sűrű leírás antropológiai módszertanával.⁴⁴

Geertz írásában visszatérően az irodalomtudományos tevékenységekhez hasonlítja az etnográfus munkáját.⁴⁵ A sűrű leírás módszerének célja, hogy egy adott kultúra aspektusait minél részletgazdagabb módon adjuk vissza, kiválasztva a jelentéssel strukturáltak és bemutatva azok társadalmi alapját.⁴⁶ Állítása szerint a kultúrát azokkal a konstrukciókkal kell leírni, amelyekkel a „bennszülöttek” értelmezik magukat.⁴⁷ Mindennek legalkalmasabb műfaja az esszé,⁴⁸ épp ezért Geertz – Borbélyhoz hasonlóan – nem tekinti problémának, hogy a leírás során valójában fikciót alkotunk, hiszen a külső tekintet számára az idegen közeg csak értelmezői „csinálmányként”⁴⁹ jöhet létre.⁵⁰ Amikor Borbély esszéisztikus nyitányában hangsúlyozottan fikciót ír bele a textualizációba, akkor geertz-i értelemben az etnográfus eljárását valósítja meg. Egy kéziratot, Csokonai József – Csokonai Vitéz Mihály édesapjának – naplójegyzetét értelmezi a város 18. századi helyzetének leírásával,⁵¹ amelyhez hozzákapcsolódik a város természetrajzi és geográfiai adottságainak áttekintése, az utcai por állandó jelenléte, az állatok legeltetésének szokásrendszere, a debreceniek foglalkozása stb. Ahogy Geertz is írja a „magyarázataink meggyőző erejét nem értelmezést nélkülöző adatok tömegén, abszolút ritka leírásokon kell lemérnünk, hanem azon, hogy a tudományos képzelet mennyire képes bekapcsolni bennünket idegen emberek életének vérkeringésébe.”⁵² Borbély számára az idegen kultúra ebben az értelemben Debrecen, amelynek nemcsak 18. századi jellegzetességeit ismerjük meg, hanem középkori történetét, miliójét és mítoszait is.⁵³

Az első fejezetnek az életrajzírás szempontjából legfontosabb írása a korábban már az *Árkádiában*-kötetben is megjelent *Csokonai karaktere és az Árkádia-per*,⁵⁴

⁴³ TAKÁTS József, „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett”, in TAKÁTS József, *Ismerős idegen terep*, 78–91 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2007).

⁴⁴ Bár könyvében Borbély nem hivatkozza a szerzőt, az elsődleges kontextus mint olvasásmód szempontjából mégis kiemelt jelentősége van. Clifford GEERTZ, „Sűrű leírás: Út a kultúra értelmező elméletehez”, ford. BERÉNYI Gábor, in Clifford GEERTZ, *Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*, 194–226 (Budapest: Osiris Kiadó, 2001).

⁴⁵ GEERTZ, „Sűrű leírás...”, 201.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo., 207.

⁴⁸ Uo., 219.

⁴⁹ Uo., 209.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ BORBÉLY Szilárd, „A barbély egy napja: Fikciós beleírás a textualizációba”, in BORBÉLY, „*Nyugszol a' nyárfáknak...*”, 23–30, 25–26.

⁵² GEERTZ, „Sűrű leírás...”, 209.

⁵³ Borbély szerint Debrecennek a termékenység és a meddőség a két meghatározó mítosza, amelyek nagymértékben befolyásolták történelmét is. Vö. BORBÉLY Szilárd, „Debrecen mítosza: Mitizált textusok” 31–36, in BORBÉLY, „*Nyugszol a' nyárfáknak...*”, 31.

⁵⁴ BORBÉLY Szilárd, „Csokonai karaktere és az Árkádia-per”, in BORBÉLY, *Árkádiában...*, 103–124,

amelyben a szerző azt vizsgálja, hogy miként értelmezték Csokonai viselkedését, hogyan kívánták láttatni azokat, akik ismerték életében, milyennek igyekezett láttatni Csokonai önmagát, illetve milyen volt az általa mások számára megalkotott perszóna. A jellem megragadhatósága kapcsán Borbély kifejezi ennek problematikusságát, a nyelvi közvetítettségen keresztül kialakuló homályosságát és a történeti változás okozta elcsúszást. Azt írja: „Az ember jellemének megítéléséhez nem állnak rendelkezésünkre fogódzók. Hisz egy ember jelleme változik, és mindig egy adott szituációban látszik valamilyennek. Tehát a jellem vagy a karakter is interakciók eredménye, és akárcsak a szövegek jelentése, mindig az értelmezők gesztusaitól, értelmezési technikáitól, előképzettségétől, beállítottságuk és érdekeik eltérő voltából adódóan válik számukra láthatóvá valamely ember karaktere.”⁵⁵ Borbély értelmezői módszerének sajátosságát afféle visszabontó műveletként lehet meghatározni. Az Árkádia-per kapcsán olyan szöveglenyomatok vizsgálata a cél, amelyek Csokonai jellemével foglalkoznak. Tanulmányában valójában azt az irodalomtörténeti narratívát bontja vissza, mely szerint Csokonainak Jean-Jacques Rousseau volt az ideáltípusa. Ennek alapját elsőként természetesen maga a költő megnyilatkozása adta, hiszen *A tihanyi ekhóhoz* című vers önértelmezésében is a francia filozófus jelenik meg. Borbély megvizsgálja a Csokonai halála után született írásokat és Kazinczy *Nekrológjában*,⁵⁶ valamint a későbbi hozzáfűzött kiegészítésében bemutatja,⁵⁷ hogy a széphalmi mester is utalt az ideáltípusra, de nem nevezi nevén Rousseau-t, a levelezéséből viszont kiderül, hogy rá gondolt. Borbély azonban megkérdőjelezi, hogy kizárólag Rousseau-ra illik-e Kazinczy leírása. Azt állítja, hogy a Rousseau-i minta mellett egy másik is feltűnik, amelyre a Kazinczy által fordított Christoph Martin Wieland *Sokrates Mainomenos oder die Dialogen des Diogenes von Sinope* című művének Diogenész-karakterében talált rá. A továbbiakban a mű és Kazinczy leírása közötti szövegszerű párhuzamokkal, valamint Csokonai levélrészleteivel alapozza meg, hogy Kazinczy tisztában volt utalása kétértelműségével. Csokonait pedig e kétféle ideáltípus (Rousseau és Diogenész) közötti döntés valójában életmódok közötti választásokra is indította, és folyamatos belső vitára készítette a költőt. Borbély más írásában ezt a visszabontó olvasási eljárást fikciókritikai közelítésként írja le.⁵⁸ Ehhez a radikális kontextualizálást tekinti kiindulópontnak, ám azzal is szembesül, hogy az irodalomtörténeti fikciók olyan erős nyomot hagynak a szövegben, hogy a fikciót csak más fikció létrehozásával lehet helyettesíteni.⁵⁹

⁵⁵ BORBÉLY Szilárd, „Csokonai karaktere és az Árkádia-per”, in BORBÉLY, „Nyugszol a' nyárfáknak...”, 90–116, 92.

⁵⁶ KAZINCZY Ferenc, „[Nekrológ]”, *Magyar Kurír*, 1805. február 19., 235–237.

⁵⁷ KAZINCZY Ferenc, „Magyarázó jegyzések a' Csokonai sírköve eránt tett jelentésre: A beküldőnek kívánságára minden kihagyás és változtatás nélkül”, *Hazai Tudósítások*, 1806. november 11., 288.

⁵⁸ BORBÉLY, „A Fanni' Hagyományai...”, 34–35.

⁵⁹ Vö. Uo., 35.

A második fejezet (*Házasság – Udvarlás – Szerelem*) főként azt az állítást vizsgálja felül, mely szerint a *Lilla*-kötet a Csokonai Vitéz Mihály és Vajda Julianna közötti szerelem történetét beszéli el. Borbély több szempontból problematikusnak látja ezt a nagy karriert befutó szerelmi narratívát. A történet több elemét vizsgálja, például Csokonai és Vajda Julianna megismerkedését, ennek helyszínét, a közvetítő, Bédi Jánosné Fábián Julianna szerepét, valamint a szülők kimaradásának okát az udvarlás folyamatából. Ebben az esetben is először a fellelhető alapidokumentumok kritikai vizsgálatára vállalkozik. A fennmaradt Csokonai-leveleken keresztül bemutatja azokat a retorikai stratégiákat, amelyek azt sugallják, hogy a *Lilla*-szerelem sokkal inkább nyelvileg konstruált, stilizált szerelmi fikció, mintsem valóságos, életrajzilag igazolható intim kapcsolat. Borbély a szerelmi történet dokumentumai révén tehát rámutat, hogy nemcsak a *Lilla*-kötet versei képeznek irodalmi fikciót, hanem az életrajzi esemény egyéb dokumentumai is a szerelmi történet megalkotásához járulnak hozzá. Borbély következő lépésként arra mutat rá, hogy az utókor a biedermeier szerelemfelfogást vetítette rá a *Lilla*-kötet verseire, valamint ennek okait is feltárja: „Domby Márton hatására az 1870–1890-es években [...] fogant életregények, regényes korrajzok alkotják meg és színezik ki a Csokonai és Vajda Júlia közötti szerelem jeleneteit. Az irodalomtörténet azóta ennek, a 19. század utolsó harmadában élő és ható intimitásnak a kulturális kódjai szerint olvassa a ciklust. Vagyis visszaolvassa a versekbe a 19. század utolsó harmadának irodalmi elbeszéléseiből ismert szerelmes beszéd nyelvét, pszichológiáját és intimitási kódjait.”⁶⁰

A harmadik fejezetben Borbély Csokonai több művének kontextusát elemzi, köztük *A méla Tempefői* (1793) című színdarabját, *Az özvegy Karnyónét* (1799), a *Halotti verseket* (1804), valamint az *Újesztendei gondolatokat* (1798). Ez a kötet leginkább töredékes fejezete, a tanulmányok azonban számos 18. század végi, 19. század eleji színház- és drámatörténeti kontextust feltárnak. Az életrajzzal kapcsolatos dilemmákhoz tér vissza a fejezet utolsó, a *Russzó sírja – Egy vizuális kép textuális le nyomata* című rész, amelyben Csokonai saját halotti maszkjának és epitáfiumának megalkotása kap jelentős szerepet. Borbély meglátása szerint Csokonai nem készített önéletrajzot, és a levelezésében is csak stiláris és retorikai jegyek által kialakított szerepek révén szól önmagáról. Költői műveiben mégis van egy módja annak, ahogy magára utal, ez pedig a halottimaszk-készítés gesztusa, ami a halálón túli idő képzeletbeli perspektívája, amelyben Csokonai már síremlék által jelölve láttatja önmagát. Borbély azt írja, hogy: „A *halott arc*⁶¹ készítésében az ember is részt vehet, önmaga halálón túli jelenlétének megtervezése az élőnek [...] hatalmában áll. A síremlék elkészítése a halálón túli jelenlét felügyeletére irányul, a személyes identitás részét képezheti. [...] Csokonai élete válságos időszakaiiban többször élt ilyen gesztussal. A protestáns hermeneutikától némiképp idegen módon elébe szalad a vég

⁶⁰ BORBÉLY Szilárd, „A *Lilla*-szerelem mint szöveg”, in BORBÉLY, „Nyugszol a' nyárfáknak...”, 135–154, 141.

⁶¹ Kiemelés az eredetiben.

felől szöveggént olvasható és értelmezhető emberi élet textúrájának, és a képzőművészeti prezentáció felől, vagy pusztán epitáfiumkészítés felől önértelmező módon zárja le Isten értelmező, vagyis teremtő munkáját.”⁶² Ebben a részben tehát a költői önértelmezés újragondolása kap hangsúlyos szerepet. A *tiyhanyi ekhó*hoz című vers kapcsán Borbély visszatér – az első fejezetben már tárgyalt – Rousseau-előkép kérdéséhez, ami értelmezésében, ezúttal az epitáfium megtervezéséhez kapcsolódik. Úgy véli, hogy a költeményben valójában nem a francia filozófus képe idéződik fel, hanem egy ekkorra már kulturális közhellyé vált „vizuális ikonra”⁶³ utal Csokonai, amely az ermenonville-i síremléket jelöli. Borbély szerint Csokonai a költeményében úgy tervezi újra ezt a síremléket, hogy a visszhang által a tiyhanyi félszigetre utal a költő. A korabeli viszonyok szerint pedig a Balaton vízállása olykor annyira megemelkedett, hogy Tihany félszigetből szigetté vált. Ily módon Csokonai túlvilági helyévé és mementójává egy hazai helyszín válik.

Borbély tehát könyvében az életrajzi és egyéb konstrukciók megszületésének szöveglenyomatait vizsgálja és bontja vissza a belőlük kibomló, átértelmezett és a kulturális emlékezetben meggyökeresedett narratívákat. Gyakran a pszichológiai áthelyezés, „mismásolás”⁶⁴ nyomait véli felfedezni az önleírásokban, ezért a megfogalmazott állításokkal szembehelyezkedve, gyanakvással fürkészi a dokumentumokat. Különös figyelmet fordít a jellemrajzok és egodokumentumok retorikai elemzésére, valamint Csokonai több művét is a költői énkonstrukció megalkotása felől szemléli. Emellett főként azt állítja középpontba, hogy miként válik az életrajzi én nyelvi képződménnyé.

Borbély könyve a kortárs életrajzírási tendenciák között

Borbély irodalomtörténeti módszertana – az egyediség kultikus narratívájával szemben –, úgy vélem, sok tekintetben kapcsolódik önmagukban különböző, mégis hasonló kérdéseket, problémákat felvető életrajzírási tendenciákhoz. Munkáikban Lackó Mihály,⁶⁵ Milbacher Róbert⁶⁶ és – bizonyos vonatkozásaiban – Lengyel András⁶⁷ is hasonló problémákkal szembesültek, mint amilyenek Borbély Csokonai-könyvében felmerülnek, például a jellem megragadhatósága, a narratívaképzés, „cselek-

⁶² BORBÉLY Szilárd, „Russzó sírja: Egy vizuális kép textuális lenyomata”, in BORBÉLY, *„Nyugszol a nyárfáknak...”*, 242–251, 246.

⁶³ Uo., 243.

⁶⁴ Harold BLOOM, „Költészet, revizionizmus, elfojtás”, ford. HÓDOSY Annamária, *Helikon* 15, 1–2. sz. (1994): 58–76.

⁶⁵ LACKÓ Mihály, *Széchenyi elájul: Pszichotörténeti tanulmányok*, A múlt ösvényén (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2001).

⁶⁶ MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2009).

⁶⁷ LENGYEL András, *Ignotus Hugó-tanulmányok: Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában* (Budapest: Múlt és Jövő, 2020).

ményesítés⁶⁸ torzításai, a monografikus nagyelbeszélés létrehozhatósága. Valamint módszertani szempontból kiemelendő, hogy mindegyik vállalkozás gyanakvással szemléli a történetileg meggyökeresedett narratívákat, és a visszabontásukra, újraértelmezésükre tesz kísérletet.

Lackó Mihály 2001-ben megjelent *Széchenyi elájul* című könyve pszichotörténeti alapozásúnak tekinti vállalkozását.⁶⁹ A szerző olyan témákkal foglalkozott, amelyek nincsenek a hagyományos történeti érdeklődés homlokterében (olykor közelebb állnak a mindennapok történelméhez).⁷⁰ Könyvében ő is fontos szerepet szán a vizsgált személytől származó és róla szóló dokumentumoknak (Borbély kifejezésével: szöveglyomatoknak). Módszertani alappéldája Széchenyi István 1844. október 3-i a pozsonyi országgyűlésen történt ájulása, amelyet a fontosabb Széchenyi-biográfiák mind tárgyalnak.⁷¹ Lackó ezt a narratívát bontja vissza, megvizsgálja a biográfiákat és a hozzájuk tartozó forrásokat. Feltárja azokat az értelmezői attitűdöket, narratív eljárásokat, amelyeknek köszönhetően az esemény kiemelt jelentőségűvé vált a Széchenyi-kutatásokban. Vizsgálata során ő sem jut el végső megfetésekhez, hiszen, ahogy írja: „a bővülő források nem világosabbá, hanem egyre zavarosabbá tették a történetet, mind nagyobb próbára téve az értelmezőket. Az eredetileg egyszerűnek látszó esetnek minden pontja kétséssé, pontosabban értelmezendővé vált.”⁷² Ennek ellenére nála is láthatóvá válnak azok a gondolkodási mechanizmusok, stratégiák, amelyek egy-egy jellemrajz, visszaemlékezés, beszámoló, illetve életrajz narratívaképzésében működnek. Lackó munkájában – Borbélyhoz hasonlóan – a jellem megragadhatóságának kérdése szintén hangsúlyosan jelen van. Széchenyi karakterének leírásait tárgyalja a forradalom előtt és után, valamint halálát követően, a naplók megjelenésekor.⁷³ Feltérképezi azokat az (olykor naivan) pszichologizáló olvasatokat, amelyek, meglátása szerint, sokáig ellehetlenítették a szakszerű Széchenyi-biográfiák megszületését. Emellett Lackó szövegelemzéseinek – Borbélyhoz hasonlóan – fontos elve az is, hogy az emberiség pszichés apparátusát változó történeti kontextusban értelmezze, az „általános”, „örök emberi” kategóriák helyett bizonyos fogalmak (pl. lélek, psziché) korfüggőségét hangsúlyozza. Ez által elkerüli, hogy a vizsgált alany cselekvéseinek értelmét, jelentőségét a jelenkor nézőpontjából értékelje.

⁶⁸ Hayden WHITE, *A történelem terhe*, ford. BERÉNYI Gábor et al. Horror metaphysicae (Budapest: Osiris Kiadó, 1997).

⁶⁹ Lackó élesen elvlasztja vállalkozását a pszichobiográfia gyakorlatától, és sokkal szigorúbb forráskritikát vár el. A pszichobiográfiát elsősorban Erik H. Erikson *A fiatal Luther* című tanulmányának forráskezelési problémái, valamint a tények és az értelmezések összekeveredése miatt marasztalja el. LACKÓ Mihály, „Széchenyi-értelmezések: Lélektan és szövegtan”, in LACKÓ, *Széchenyi elájul...* 46–47.

⁷⁰ Vö. GYÁNI Gábor, „A mindennapi élet mint kutatási probléma”, *Aetas* 12, 1. sz. (1997), 151–161.

⁷¹ LACKÓ, „Széchenyi elájul”, 27–42.

⁷² Uo., 39.

⁷³ LACKÓ, „Széchenyi lélektani és pszichiátriai ábrázolásának historiográfiájához”, in LACKÓ, *Széchenyi elájul...*, 67–92.

Milbacher Róbert 2009-es *Arany János és az emlékezet balzsama* című könyvében szintén hasonló módszertant követ. Írásában a kulturális emlékezetben megképződött Arany János alakját vizsgálja. Célja, hogy szembesítse az olvasót a költővel kapcsolatos tudásrend mátrixának kialakulásával és működésének hatásmechanizmusával. Sorra veszi azokat az indexeket, amelyek kikerülhetetlenek ebben a tudásrendben, az eredetüket is feltárja, és megmutatja, hogyan váltak evidenciákká. Emellett arra kíváncsi, hogy miféle szerepet töltenek be máig a nemzeti, kulturális tudatunkban.⁷⁴ Ő is kritikával illeti a pozitivistá tudományoszmény optimizmusát az ember életének és jellemének megismerhetőségével kapcsolatban. A jellemrajzokat olyan dokumentumként kezeli, amelyekből szótárt lehet összeállítani a vizsgált alannal kapcsolatos főbb állításokból. Fontos eljárása munkájának, hogy ennek kulcsszavait ütközteti a különböző forrásokkal, és kialakulásuk folyamatát követi nyomon.⁷⁵

Milbacher könyvében az életrajzok teleologikus narratívaképzése is visszatérő probléma. Ez az elbeszélésmód eleve válogatás (csoportosítás) eredményeként jön létre, amely kijelöl bizonyos ok-okozati (előzmény-következmény) sémákat. Ehhez pedig többféle mítoszokra épülő elbeszélési mód is hozzárendelődik. (Például a szerző szerint Arany önéletrajzi levelében öreg szüleinek említésekor afféle biblikus felhatalmazástörténetet látunk. A már természetlen szülők utolsó reménysége a megszülető gyermek, amely elbeszélésben így Izsák vagy Keresztelő Szent János története idéződik fel.)⁷⁶ Ebben a munkában is fontos szerepet kapnak a jellemrajzok és a (vizuális) portrék, amelyek nagy mértékben alakították Arany-képünket. A szerző – Borbélyhoz hasonlóan – szintén az alapidokumentumokból kiindulva vizsgálja felül a kialakult domináns narratívákat (például: Arany és Petőfi barátsága) és művein (például: *Toldi*, *A walesi bárdok*, *Szondi két apródja*) keresztül is a nemzetkép alakulása szempontjából fontos értelmezésekhez jut el.

Lengyel András Ignotus Hugóról szóló könyve sajátos helyet képez a sorban. Ahogy az előszóból kiderül, eredendően monográfiát igyekezett írni, ám a források hozzáférhetősége miatt rákényszerült, hogy lezárja az anyagot.⁷⁷ Szajbély Mihály értelmezésében azonban Lengyel ezzel sajátos, David E. Nye-i értelemben vett anti-biográfiát hozott létre.⁷⁸ Írása számos olyan elméleti előfeltevést felszínre hoz Lengyel könyvével kapcsolatban, amelyek csak alkalomszerűen fordulnak elő a kö-

⁷⁴ MILBACHER Róbert, „Mentegetőző (és viszonylag rövidnek indult) előszó egy újabb Arany-könyvhöz”, in MILBACHER, *Arany János és az emlékezet...*, 9–16, 12.

⁷⁵ MILBACHER Róbert, „Második fejezet: Egy valódi antik kép – Arany János jellemrajzáról”, in MILBACHER, *Arany János és az emlékezet...*, 63–95, 66.

⁷⁶ MILBACHER Róbert, „Első fejezet: »S mi vagyok én, kérded...« – Arany János életéről”, in MILBACHER, *Arany János és az emlékezet...*, 39–62, 48–49.

⁷⁷ LENGYEL, „Előljáróban”, in LENGYEL, *Ignotus Hugó-tanulmányok...*, 7–14, 7–8.

⁷⁸ SZAJBÉLY Mihály, „Életrajzírás, ahogyan Lengyel András Ignotus-könyve nyomán látszik”, in *Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet*, szerk. RADNAI Dániel Szabolcs, RÉTFALVI P. Zsófia és SZOLNOKI Anna, 253–270 (Pécs: Verso Könyv, 2021).

tetben, mégis úgy tűnik, az eddig vizsgált munkákhoz közel álló értelmezésmódot működtetnek.⁷⁹ Lengyel azt állítja, hogy „a monográfiaírás nem pusztán szándék kérdése, előzetes feltételei is vannak. [...] A monográfiafejezet és a pálya valamely szakaszát vagy problémáját fölmérő tanulmány között nagyon lényeges különbség van. Aki monográfiafejezetet ír, az nagyjából már tudja, mit akar írni, összefogja, rendezi a tudottat, helyére teszi a részleteket. Aki tanulmányt ír, annak csak sejtései vannak még, s minden megírt, elkészült tanulmány befolyásolja őt a következő megírásában is.”⁸⁰

Borbélyhoz és a többi – eddigiekben tárgyalt – értelmezőhöz hasonlóan Lengyel András is azt tűzi ki célul, hogy mögé nézzen a nagy karriert befutó irodalomtörténeti narratíváknak. Például Ignotus és Ferenczi Sándor,⁸¹ illetve Ignotus és Ady „fegyverbarátsága”⁸² kiemelt jelentőségűvé válik a kutatásában. A feltárt narratívák nem minden esetben változnak nagy vonalakban a felülvizsgálás által, mégis sokat finomodnak, valamint arra is választ kapunk, hogy miként alakult ki egy-egy narratíva értelmezéstörténete. Ferenczi és Ignotus barátságának értelmezését például jelentősen befolyásolta az utólagos nézőpont, főként a pszichoanalízis előretörése, amely nagy mértékben megváltoztatta a kapcsolat kialakulásának eredeti kontextusát. Az előzőekben tárgyalt életrajzírási tendenciához köti Lengyelt az a szemléletmód is, ahogy a jellemrajzokhoz és a karakter megragadhatóságához viszonyul. Az Ignotus jelleméről szóló források egyhangú visszamondása helyett a vizuális reprezentációk és a korabeli források viszonyában vizsgálja a szerkesztő karakterét.⁸³ Emellett a koherenciaelvet ez esetben is felülírja a tanulmánykötet-szerű megformáltság.⁸⁴

A bemutatott életrajzírási tendenciák között tehát számos ponton hasonló elméleti előfeltevéssel, módszertannal és közös problémahalmazokkal, kérdésfeltevésekkel is találkozhatunk. A tárgyalt kötetek többségében szkeptikusak a nagyelbeszélés létrehozásával kapcsolatban, olykor arra is utalnak, hogy írásuk csak előtanulmány, amellyel egy majdani monográfia megszületéséhez járulnak hozzá. Úgy gondolom, mindez azonban nem csupán önkisebbitő gesztus, hanem gyakran tudatos, formai döntés eredménye, hiszen nagyelbeszélés nem jöhet létre abból a szemléletmódból, amely minden ponton felbontja a nagyelbeszélések érvényességét. A vizsgált munkák

⁷⁹ SZAJBÉLY, „Életrajzírás, ahogyan...”, 261.

⁸⁰ LENGYEL, „Elöljáróban”, 7.

⁸¹ LENGYEL András, „Egy rendhagyó fegyverbarátság történeti sikere: Ignotus és Ferenczi Sándor szövetsége”, in LENGYEL, *Ignotus Hugó-tanulmányok...*, 277–313.

⁸² LENGYEL, „Ady és Ignotus fegyverbarátsága: Az irodalmi modernitás szerveződésének történetéhez”, in LENGYEL, *Ignotus Hugó-tanulmányok...*, 202–252.

⁸³ LENGYEL András, „Berény Róbert Ignotus-portréi”, in LENGYEL, *Ignotus Hugó-tanulmányok...*, 263–276.

⁸⁴ Főként a második, *Harminc év hontalanság – Ignotus félemigrációban és emigrációban (1918–1944)* című fejezetben valósul ez meg, annak elfogadásával, hogy mit nem tudunk. (LENGYEL András, „Harminc év hontalanság – Ignotus félemigrációban és emigrációban [1918–1944]”, in LENGYEL, *Ignotus Hugó-tanulmányok...*, 407–460.)

hasznló szövegtípusokból, jellemrajzokból, önjellemzésekből indulnak ki, nemcsak az önformálás aktusairól tesznek fel kérdéseket, hanem arról is, hogy a későbbiekben milyen ideológiák befolyásolták e szövegek értelmezését. Fontos egyezés az is, hogy a fogalmakat, irodalomtörténeti elbeszéléseket elsődleges kontextusukban szemlélik és a narratíva alapidokumentumainak felülvizsgálatával bizonytalanítják el a korábbi értelmezéseket. Az összevetés alapján úgy tűnik, Borbély Szilárd sajátos, ám nem egyedülálló gyakorlatot képvisel az irodalomtörténeti, életrajzírási palettán. Elhelyezve a kortárs tendenciák között, feltérképezhetővé válnak módszertani eljárásai és az ezt megalapozó irodalomtörténeti szemléletmód. E szemléletmód pedig nemcsak kivételes költői tehetségének köszönhető, hanem annak a belátásnak is, hogy bár lehetetlen nem narratívát alkotni, mégis az értelmezések kisiklásával, súlytalanságával jár, ha nem reflektálunk működésükre.